

Vedle činnosti učitelké a badatelské, věnoval se Adorno i práci spisovatelské; výsledkem jeho úsilí je řada řečí, přednášek, diskusí, statí, esejů a knih. Nikdo také nemůže popřít zásadní vliv Adornovy a Horkheimerovy „kritické teorie společnosti“ na studentské protestní hnutí – i když před politickými důsledky této teorie se nezastavil jen H. Marcuse, který se k frankfurtské škole připojil až v emigraci. Samotný Adorno upadal do stále většího rozporu s radiální opozicí, rozporu, který se projevil v letošní trapné soudní frašce.

Adornův myšlenkový svět byl určen dvojí zkušeností. Především nespokojeností se současným stavem společnosti a dále přesvědčením, že logika dějin – zvláště v oblasti ducha – je logikou rozpadu, že myšlení, které vytvoří systém, musí tento systém znova rozložit. Obojí zkušenost je spojena melancholickou bolestí z negace a současně vědomím nevyhnutelnosti negace – je to zkušenost člověka, který stojí stranou historického dění a který si svoje postavení uvědomuje. Adorno rozvinul dialektiku negace. Negace je mu formou protestu proti všemu, co je, ale popíráním skutečnosti nepropadá falešnému idealistickému pathosu sociálních reformátorů a vyhýbá se prázdnému gestu, do něhož upadl existencialismus. Adornova negace je určitá, hegelovská.

Nesouhlas se světem se však v Adornově myšlení prosazuje také v anarchistickém a individualistickém prvku. Oba protikladné způsoby rozvažování pokusil se sloučit v syntézu. Opíraje se o velkou měšťanskou filosofii i o ranné socialistickou nauku postavil se proti anarchistickému rozpadu světa i proti znásilňování skutečnosti ideologickými systémy, ať ontologickými (Heidegger), ať pozitivistickými. Fundamentální ontologie posvěcuje lidi slepé a nesmyslé bytí; pozitivismus ve službách okamžitého panství a v úctě k faktům dospěl k teoretickému potvrzení toho, co je. V ontologii i pozitivismu bojovali Horkheimer i Adorno proti stejnému nepříteli: proti kapitulaci myšlení, které upadlo do mythického barbarství či do barbarské přirozenosti, které v rozvoji „instrumentálního rozumu“ a neomezených technických možnostech nedochází smíření se sebou samou.

Adornovo myšlení není optimistické, ale je radikální, uzavřené samo do sebe a vzdává se všech pokusů o politickou akci. Adorno se snažil osvobodit myšlení od prvku utopie a proto vystupoval proti Blochovu „principu naděje“. Úkolem filosofa není svět měnit, ale pokusit se jej vyložit. Pesimismus, který nalézáme již v raných pracích, je stále rozhodnější. Bezpochyby bylo jeho myšlení v tomto ohledu zasazeno zkušeností fašismu. Jednou napsal: „Chce-li se intelektuál stát revolucionářem, musí přestat být intelektuálem.“ A Adorno chtěl zůstat intelektuálem, chtěl pro filosofii zachránit, ať proti fašismu, ať proti levici, racionalitu a svobodu kritického myšlení – totální kritiku, a to i za cenu, že se zřekne možnosti revolučně měnit společnost. Jeho myšlenkový radikalismus připomíná duchovní odvahu antického „filosofein aneu malakias“.

Protože Adorno byl velmi uctíván, ale dosti málo čten, viděli v něm radikálové neprávem svého tribuna, a pak mu vyčítali zradu. Ve skutečnosti právě oni zradili kritickou teorii, neboť ji obětovali okamžité politické akci. Vzrůstající pesimismus a melancholická resignace jsou údělem myslitele, který ač oslavován, vždy zjišťuje, že skutečnosti se nedostává stále více racionality. Adorno nezůstal ušetřen hořké zkušenosti skeptika. Naopak stupňovaná eskalace násilí a teroru jen potvrzovala jeho obavy.

Svým dílem bojoval vždy proti jakékoliv totalitě, až zprava, až zleva, proto je koncipováno jako torzo. Snad jen málo moderních filosofů poznalo tak bezvýhradně, že pravda všech myšlenkových systémů přetrvává jen ve zlomcích.

Adornovo dílo působilo a působí značným vlivem hlavně ve střední generaci marxistických filosofů. Také u nás nalezlo mnoho přívrženců a obdivovatelů. Adorno v Československu přednášel a bylo u nás publikováno několik drobných statí. (Divadlo, Index, LN).

Pavel Tomášek

Boris A. Grušin: *Mněnija o mire i mir mněnij*, Moskva 1967.

Konec šedesátých let se vyznačoval mj. zanedbáváním sovětské společenskovědné literatury u nás. Tato okolnost a ne právě šťastný, beletrizující titul Grušinovy knihy *Mínění o světě a svět mínění* je očividně důvod, proč tato pozoruhodná práce unikla pozornosti většiny našich odborníků. Zasluhou bratislavského Výzkumného ústavu kultúry a verejnej mienky má náš zájemce alespoň možnost, seznámit se se skrom-

ným slovenským výťahem z tohoto díla v cyklostylovaném sborníku Verejná mienka, teoretické a metodické problémy výskumu, Bratislava 1968.

Grušinova práce, pokud víme, představuje doposud nejkompexnější pokus o marxisticko-leninské zpracování tematiky veřejného mínění. Její struktura a obsah svědčí o tom, že se vytvářela ze dvou hlavních podnětů: z polemiky proti starší knize Uledovově (Obščestvennoje mnenije sovetskogo občestva, Moskva 1963) a z empirických výzkumů veřejného mínění v SSSR. Autor se samozřejmě opírá (ať souhlasně, ať polemicky) také o jiné materiály, avšak celkem lze práci charakterizovat jako pokus (převážně úspěšný) o překonání Uledovovy práce pomocí teoretických závěrů ze sovětských empirických výzkumů posledních let.

Obsah knihy vystihují nadpisy jednotlivých dílů: I. charakter veřejného mínění, II. fungování veřejného mínění, III. objekt veřejného mínění, IV. subjekt veřejného mínění, V. vyjadřování veřejného mínění, VI. úkoly zkoumání veřejného mínění, VII. způsoby zjišťování veřejného mínění. Každý z uvedených dílů je rozdělen do řady dalších kapitol. Vhodné označení umožňuje kromě toho čtenáři snadnou orientaci i podle obsahu hlavních odstavců.

V této recenzi se zaměříme především na autorova teoretická hlediska.

Jak už z nadpisu oddílů vyplývá, postupuje autor od obecného, teoretického (vymezení podstaty, funkce a projevů veřejného mínění) ke zvláštnímu a praktickému (k procedurám a technikám výzkumu veřejného mínění). Celkové dodržování tohoto postupu nebrání přitom prolínání těchto hledisek, zejména uplatňování zkušeností z konkrétních sociálních výzkumů v celé knize. V dalším se pokusíme ukázat klady tohoto postupu zejména v autorově polemice s Uledovem, avšak také nebezpečí jisté empirické jednostrannosti, jíž se nedokázal vždy vyhnout při posuzování podstaty veřejného mínění.

První díl usiluje o postižení charakteristických rysů veřejného mínění. Autor, podobně jak před ním Uledov, tu vychází z obecně přijímaných marxisticko-leninských názorů na strukturu společenského vědomí, jeho členění do jistých forem (politickou, morální, náboženskou, atd.) a rovin (společensko-psychologickou, příp. „všední“ a „ideologickou“, přesněji: teoretickou). Rovněž shodně s Uledovem konstatuje, že veřejné mínění není možno jednoznačně přiřadit ani k jednomu z těchto druhů, neboť může obsahovat prvky všech. Nemožnost vřadit zkoumaný jev do tradičního modelu členění společenského vědomí vede Grušina ještě k dalšímu souhlasu s Uledovem, k přijetí jeho výrazu „stav společenského vědomí“ jako druhového znaku veřejného mínění. Tato shoda je však už jenom formální: Grušin odmítá důrazně význam, který Uledov tomuto výrazu přikládá, význam společenského vědomí *působícího na praktickou činnost člověka*; podobně odmítá Uledovovy další „stavy“ společenského vědomí, kterými měly být sociální normy chování lidí, tradice a programy politických stran.

Zde naprosto souhlasíme jen s kritikou Uledovovy náhodné a nesourodé „soustavy“ „stavů“ společenského vědomí. (Viz též Sociologický časopis, 1965, č. 2, str. 164.) Nemůžeme však akceptovat to, že Grušin podsouvá svému předchůdci vulgární chybu, které se nedopustil, že totiž prý odtrhává společenské vědomí jako pouze (!) *pasivní* odraz od jeho *aktivních* stavů, v souvislosti s tím pak Grušin pohřbívá i správnou myšlenku, že pojem veřejného mínění vyjadřuje *především* aktivní působení společenského vědomí na sociální činnost lidí. Je to tím nepochopitelnější, že Grušin sám při charakteristice funkcí veřejného mínění (viz dále) uvádí většinou právě takové, které Uledovovu představu aktivního působení potvrzují.

Grušin sám charakterizuje genus proximum veřejného mínění jako „*vědomí mas, masové vědomí*, nebo, chcete-li, jako *stav masového vědomí*“ (str. 60–61) a vidí specifikum tohoto jevu v jeho *integrální povaze*, ve zvláštních zákonitostech jeho fungování, tj. jeho specifickém objektu a subjektu, ve specifických formách, kterými se vyjadřuje, specifických způsobech jeho působení na skutečnost atd. (srov. str. 61–62). V souladu s marxistickým historismem zdůrazňuje nutnost posuzovat veřejné mínění jako historicky proměnnou veličinu: co do kompletnosti, třídní povahy subjektu, role, způsobů formování a vyjadřování, teoretické, příp. empirické úrovně odrazu, aktivity atd. Grušin proto považuje za nemožné podat vyčerpávající definici veřejného mínění, která by vyhovovala pro všechny časy a podmínky.

Hlediskem nedefinovatelnosti veřejného mínění se Grušin shoduje s některými jinými autory. Nedomníváme se však, že uváděný důvod, historický charakter veřejného mínění, je zcela přesvědčivý. I jiné sociální jevy mají historicky proměnnou

povahu a přesto je v marxisticko-leninské teorii definujeme, aniž opomíjíme moment historismu. Ostatně Grušin sám uvádí už v prvních kapitolách dostatečné množství relativně stabilních znaků, které by mohly být – i při respektování všech relativních stránek – v definici shrnout.

Díl II. konfrontuje nejdříve v obecné rovině povahu a působení veřejného mínění za kapitalismu a za socialismu a přechází pak (v kap. 10) k analýze *funkcí veřejného mínění*.

Tento díl patří k největším přínosům, ale také k nejdiskutabilnějším částem knihy. Pomocí funkcionálního přístupu autorovi se v ní daří osvětlovat působnost a význam veřejného mínění v šíři, v jaké nebývá obvykle posuzována ani marxisty ani nemarxisty. Grušin ukazuje funkce veřejného mínění na základě tří dělicích kritérií: „1. povahy *vzájemného působení* mínění a těch či oněch sociálních institucí nebo jednotlivých osob, především povahy *vlivu, působení* mínění na tyto instituce a osoby; 2. *obsahu* vyjadřovaného mínění a 3. jeho *formy*“ (str. 87). Na základě prvního kritéria rozlišuje pak funkce expresivní (vyjadřování stanovisek k sociálním jevům), konzultativní (poskytování rad k řešení sociálních problémů) a direktivní (imperativní rozhodování o sociálních problémech); na základě kritéria druhého uvádí pak funkce hodnotící (vyjadřování vztahu k problémům skutečnosti), analytickou (analýza těchto vztahů a fakt), konstruktivní (vyjadřování návrhů, programování) a regulační (zavádění a šíření norem společenských vztahů, výchova); konečně podle kritéria třetího – funkce pozitivní (přítakávací, programující) a negativní (zamítající).

Nesporným kladem této Grušinovy analýzy je už pokus o vytvoření soustavy funkcí veřejného mínění. Všimá si přitom řady funkcí, které v dosavadních definicích byly zcela nebo většinou opomíjeny, neboť ty si obvykle všímaly jen hodnotící (resp. expresivní) funkce a přenechávaly ostatní konkrétnějším rozborům právníckým, státovědným a etickým.

„Fundamenta divisionis“ (Grušinův výraz) tohoto systému se však jeví jako diskutabilní. Neobsahují především kritéria pro určitou hierarchizaci vzhledem k otázce, která (příp. které) z funkcí jsou nutnými, konstitutivními atributy *každého* veřejného mínění a kterých nabývá veřejné mínění jenom za určitých sociálních podmínek nebo u určitých subjektů. Autor o každé funkci pojednává sice povšechně ve vztahu k základním vývojovým etapám sociální skutečnosti (zejména kapitalismu a socialismu), avšak uspořádání funkcí samo je nehistorické a nerespektuje otázku prvotnosti (konstitutivnosti) příp. druhotnosti (odvozenosti) té které funkce. Logicko-historická hierarchizace by patrně ukázala dominující postavení expresivní (příp. hodnotící) a regulační funkce.

Za druhé, logicko-historické uspořádání by muselo ukázat rozdíl mezi funkcemi živelně působícího veřejného mínění a funkcemi veřejného mínění záměrně řízeného, využívaného a do politické soustavy zapojovaného. Je zjevné, že jen první z nich mají pro každé veřejné mínění konstitutivní význam, kdežto druhé (zejména konzultativní a direktivní funkce) se uplatňují jen, nebo převážně, v systémech politické demokracie a jsou druhotné. Efektivnost a třídní povaha tohoto uplatňování přitom závisí především na hospodářské základně společnosti. (Druhotnost genetická a konstitutivní, není ovšem totožná s druhotnou co do aktuálního významu nebo specifické váhy).

Kořen problematičnosti Grušinova uspořádání lze tedy vidět v tom, že se do té míry dává ovlivňovat procedurami a technikami soudobých empirických výzkumů, že z jejich bezprostředních výsledků činí náhlné závěry o podstatě a funkcích veřejného mínění vůbec. Ztrácí se tím zřetel k obecnému dějinnému vývoji zkoumaného jevu (veřejného mínění) a jeho teorie. Tak např. autor pojednává o hodnotící funkci veřejného mínění ne podle reálně probíhajících aktů hodnocení, nýbrž podle odpovědí, které respondenti dávají výzkumníkům na jejich stereotypní uzavřené otázky. Jenom tak může tvrdit, že „v případě hodnotící činnosti veřejné mínění se obvykle omezuje na jednotejné variace schvalování nebo odsuzování, chvály nebo hany, které se vyjadřují v takových hubených formulích jako „ano“, „ne“, „spíše ano než ne“ apod.“ (str. 91). Otázkou vynucovaná stereotypnost těchto odpovědí, chybné vydáváných za hodnotící činnost vůbec, je pak Grušinovi důvodem pro celkové snížení hodnotící funkce jako „nejméně obsažné“, založené na náhodných „vnějších momentech“, čistě emocionální atd. Reálné hodnocení sociálních jevů veřejným míněním bývá ve skutečnosti podstatně složitější a racionálnější, zejména je-li veřejností vyspělejší kolektiv.

Konečně třetím nedostatkem této části Grušinova díla je, že se nevypřádává s pro-

blémem vzájemného překrývání uváděných funkcí: např. funkce expresivní se prakticky kryje s hodnoticí funkcí a funkce analytická se nemusí, nebo může, v různé formě uplatňovat spolu se všemi ostatními. Nejde tu totiž převážně o funkci veřejného mínění, nýbrž o obecnou funkci rozumu, kterou se vyznačuje lidské vědomí všeobecně. Je nesprávné ji stavět do jakéhosi protikladu k funkci hodnoticí (jakoby „čistě emocionální“), neboť *lidské* hodnocení (a jiné neznáme) je vždy ořeno o hodnoticí *soud*, tj. o funkci rozumu a bývá tudíž spojeno s větší nebo menší analytickou činností. Míra tohoto spojení závisí na intelektuální úrovni hodnotícího subjektu. Jestliže bychom přijali názor některých teoretiků (např. Ch. Wrighta-Millse), zasluhovalo by název veřejného mínění dokonce *jen* racionálně kritické vědomí. V tomto případě by hodnoticí funkce veřejného mínění dokonce *musela* být spojena s *rozvínutou* funkcí analytickou.

11. kapitola pojednává o vzrůstání úlohy veřejného mínění za socialismu a naznačuje jeho perspektivy do komunismu: „Veřejné mínění komunistické společnosti bude splyvat s vůlí celé společnosti v jejím souhrnu a stane se proto jediným plnoprávným regulátorem jejího (tj. *svého*) života“. Grušin na rozdíl od Uledova integraci mínění v podstatě nepřisuzuje už socialismu a konstatuje, že jde o proces, který v SSSR *teprve začal*, takže ještě dlouho objektivní diferencovanost v socialistické společnosti se bude odrážet i ve zvláštěnostech jejího veřejného mínění. Aktuální základ vzrůstu role veřejného mínění v SSSR vidí v přetváření politické, ekonomické a jiné organizace společnosti, aby se zvyšoval vliv mas na její řízení a v adekvátních změnách forem a metod tohoto řízení. Zde se Grušin vlastně dotýká problematiky socialistické demokracie všeobecně a jeho vývoje mají i pro nás aktuální nebo perspektivní význam.

K problému *objektu veřejného mínění* (III) přistupuje Grušin tak, že 1. pojednává o všeobecné posuzovací způsobilosti veřejného mínění z hlediska toho, jak se v něm odráží skutečnost, 2. vytyčuje formální kritéria, podle nichž nějaký jev se stává součástí veřejného mínění.

Podle formálních kritérií mohou být podle Grušina objektem veřejného mínění předměty, které se vyznačují třemi atributy: 1. představují společenský (nikoli pouze individuální) zájem, 2. jsou nebo mohou být objektem sporů, diskusí, 3. veřejnost je pro jejich posuzování kompetentní svými znalostmi a informovaností. V souvislosti s těmito problémy se kniha dosti podrobně zabývá vztahy mezi individuálními a společenskými zájmy, mezi míněním a poznáním (zejména rozdíly a vztahy mezi jednomyslným míněním a absolutní pravdou) a kompetentností veřejného mínění ve vztahu k poznatelnosti světa masovým vědomím.

S Grušinovou charakteristikou objektu veřejného mínění lze souhlasit — s výjimkou kompetentnosti. Je samozřejmě správné, aby výzkumník kriticky vzhledem k kompetentnosti veřejnosti, *chce-li touto nepřímou cestou získat pravdivé poznatky o skutečnosti*, kterou názory veřejnosti odrážejí. To ovšem nikterak neznámá, že by veřejnost, neposuzovala také otázky, pro které v tomto smyslu kompetentní *není*. Grušin to sám cítí když (na str. 150—151) říká, že „samotné veřejné mínění zpravidla se vůbec nezamýšlí nad problémy vlastní kompetentnosti“ a že „neustále ‚vniká‘ do oblastí, kam ‚nemá‘, tam kde jeho kompetentnost je nicotná“. Je-li tomu tak, je ovšem Grušinovo zúžené pojetí objektu veřejného mínění nesprávné. Zkoumáme-li veřejné mínění jako *objektivní jev*, nemá přece smyslu mu předepisovat, kam smí a kam nesmí vnikat, nýbrž jde o to zjistit, kam *reálně* vniká, kam sahají jeho skutečné, nikoli „žádoucí“ hranice. Ty jsou dány vzhledem k objektu jedině tím, že tento objekt vzbuzuje, nebo může vzbudit, společenský zájem (psychický) natolik, aby se stal předmětem diskusního posuzování veřejnosti — bez ohledu na míru kompetentnosti posuzujících. I zde se dopouští Grušin chyby, o níž jsme hovořili shora: že totiž nedostatečně rozlišuje mezi veřejným míněním jako objektivním jevem a tím, co z něj lze či nelze získat empirickými procedurami a technikami.

Grušinovo pojednání o individuálních a společenských zájmech pojímá tyto kategorie v psychologickém (příp. sociálně-psychologickém) smyslu, aniž přitom bere v úvahu jiné názory (např. Gakovy). Některé formulace (zejména závěr, definující, které jevy se stávají předmětem výpovědi veřejnosti na str. 123) značně utrpěly nedostatečným rozlišením objektivní a subjektivní (psychické) roviny.

Autorovy vývozy o znaku potenciální či reálné diskutabilnosti, kterým se vyznačuje veřejné mínění, lze plně akceptovat; rovněž jeho polemiku s A. Sauvym, která Grušina vede k pokusu o rozlišení mezi absolutní pravdou a jednomyslným míněním:

první nemůže být předmětem sporů, druhé — ano. Zde s Grušinem souhlasíme jen z polovice (že jednomyslné mínění se může stát předmětem sporů). Pokud se absolutních prvků ve vědeckých pravdách týče, stávají se, jak známo, často předmětem pochyb části veřejnosti. Grušín tu uznává, avšak přesto tvrdí, že „změní-li se soud v absolutní pravdu (dokázané vědecké konstatování, nebo zřejmý, o bezprostřední zkušenost se opírající soud) — výrok přestává být míněním. A to se stane nezávisle na tom, zda jej vyslovují všichni členové společnosti jednomyslně nebo ne (vždyť někteří jedinci... mohou nesouhlasit i se soudy absolutně pravdivými)“ (str. 139). Grušín tu chápe mínění jen jako nedokázaný, hypotetický soud a vyvozuje diskusnost mínění z této hypotetičnosti. Avšak mínění *veřejné* má ještě jiný zdroj diskusnosti a tím je rozpornost skupinových zájmů, které vyjadřuje. „Známy výrok praví, že kdyby se geometrické axiomy dotýkaly zájmů lidí, lidé by je jistě vyvraceli“ (V. I. Lenin, Spisy, sv. 15, str. 27) a jiní — dodejme — by je úporně hájili. Je zřejmé, že diskusní soudy odražející rozpornou společenskou skutečnost, nelze v třídně rozděleném světě vyloučit z veřejného mínění, přestože některé z těchto soudů jsou zcela pravdivé, tj. obsahují významné prvky absolutní pravdy. To se týká všech pravd, které mají zároveň ideologickou funkci, tedy především pravd společenskovědních. Tím, že by je někdo jako dokázané soudy „vyloučil“ z veřejného mínění, mohl by sice příp. dosáhnout jejich eliminaci z výzkumů, kdyby k tomu měl potřebnou pravomoc, avšak nemohl by tomu zabránit, aby o nich veřejnost (bez ohledu na jeho přání) nediskutovala. Mohou tudíž být. a bývají, včetně svých absolutně pravdivých prvků, předmětem veřejného mínění.

Díl IV. obsahuje nejpodstatnější část Grušinovy polemiky s Uledovem. Proti svému předchůdci Grušín hájí názor, že veřejně vyslovený názor jedince-leadra v optimálním případě *může vyjadřovat* veřejné mínění, i když ovšem jedinec není *nositelem* veřejného mínění. Přesvědčivě — na základě výzkumů — Grušín potírá Uledovovu domněnku o monistickém charakteru sovětského veřejného mínění a dokazuje i teoreticky, poukazem na sociálně demografickou strukturu sovětské společnosti, že jednota mínění se zde zpravidla může týkat jen základních otázek společenského vývoje. nikoli však „speciálních otázek společenské výstavby a hodnocení konkrétních jevů vnějšího a vnitřního života“ (str. 187). Různost mínění vzniká na základě rozdílnosti jak objektivních podmínek lidí, tak úrovní jejich uvědomělosti, kompetentnosti.

Přehnaná se jeví Grušinova polemika tam, kde odmítá Uledovovu myšlenku o potřebě rozlišovat *tvůrčí se* mínění jako proces a mínění *vytvořené* jako výsledek. I když souhlasíme s Grušinem, že Uledov nezdůvodněně jen prvnímu přisuzuje spornost a druhému absolutní jednomyslnost, nemůžeme popřít, že ve vytváření veřejného mínění existují jisté etapy, že postupně *krystalizuje* v relativně stálejší výsledek. Grušín mohl případně nesouhlasit s Uledovovou charakteristikou těchto etap a navrhout jinou; místo toho však jakékoliv objektivní etapy popírá. Tvrdí: „Je-li (mínění) veřejně vysloveno, je vždy ‚výsledkem‘, ‚závěrem‘, nikdy ‚procesem‘,“ a že „proces formování mínění pokračuje nepřetržitě, neustále“ (str. 177–178). Grušín tu zjevně na místo objektivních vývojových etap veřejného mínění podsouvá výpovědi veřejnosti, zachycené v libovolný okamžik a tvrdí, že jsou veřejným míněním, (které „je vždy výsledkem, nikdy procesem“). Zjevně tu opět povyšuje na rovinu teorie praktickou zkušenost empirika-výzkumníka, pro kterého zachycené výpovědi — bez ohledu na to, z jaké etapy krystalizace veřejného mínění pocházejí — jsou vždy hotovým veřejným míněním, výsledkem, se kterým pracuje.

Kapitola 22. vyvrací Uledovovo zužování subjektu veřejného mínění na lidové, pokrokové třídy a vrstvy, které pravdivě poznaly své skutečné zájmy a jejichž mínění je nadto většinové. Grušín k tomu správně poznamenává, že při takovémto zužování by bylo nutno většinou, zejména v třídních společnostech, konstatovat, že tam veřejné mínění vlastně neexistuje a význam výzkumů by se tím snižoval. „Ve skutečném životě (veřejné mínění) funguje nejrozmanitějším způsobem, projevuje se tu jako jednomyslné, tu (častěji) jako pluralitní, tu jako pravdivé, tu (znovu častěji) jako více nebo méně mylné, tu jako originální, vytvořené samotným subjektem, tu (opět většinou) jako nabyté odjinud — z prostředků masové propagandy atd.“ (str. 196).

Proti Uledovovi zastává Grušín názor, že subjekt veřejného mínění má relativní povahu. Nemusi jím být nutně jen společnost v celku, nýbrž i menší její části: pracovní kolektiv, obyvatelé oblasti atd. Podle Grušina není třeba ani terminologicky diferencovat mezi veřejným míněním (celospolečenským) a skupinovými míněními, neboť do jednotlivých skupin se nutně promítají zájmy celospolečenské. Jediný po-

žadavek, který mínění musí splňovat, aby mohlo být oprávněně nazýváno *veřejným*, je ten, aby bylo míněním nějakého *sociálního organismu*, nikoli pouhého aritmetického součtu osob.

Zbytek knihy je v rostoucí míře věnován problémům konkrétních výzkumů. To se týká i těch částí, které se zabývají logickou povahou soudu-mínění a formami a obsahem výpovědí, neboť tyto otázky jsou fakticky redukovány na logickou formu a obsah výpovědí, jimiž dotazovaní reagují na otázky položené výzkumníky.

Podnětná je kapitola 26. která konfrontuje veřejné mínění se skutečností a analyzuje povahu a zdroje chyb veřejného mínění. Projevuje se v ní jasně přednost Grušina konkrétního, empirií podloženého přístupu před Uledovovým schématismem, který svým apriorním ztotožňováním veřejného mínění s pravdivým a pokrokovým míněním většiny vlastně chyby veřejného mínění ani nemohl uznat, natož analyzovat jejich zdroje. Grušin, naopak, neidealizuje ani sovětské, socialistické veřejné mínění a podrobuje též kritice jednostrannou masovou agitaci, která nezřídka je pramenem jeho omylů.

Zdroje, případného nesouladu mezi vyjadřovaným a skutečným veřejným míněním (kap. 27) vidí Grušin v nereprezentativnosti vybraného vzorku nebo v zamlčování skutečného mínění respondenty. Zamlčenost skutečného mínění pramení buď v nedostatku demokracie ve společnosti, nebo ve zvláštním psychologickém stavu respondentů, nebo konečně ve způsobu zachycování výpovědí.

Dále kniha hovoří o cílech výzkumu veřejného mínění, o stanovování úkolů výzkumu a způsobech registrace výpovědí. Mnohé z těchto problémů a jejich řešení jsou zkušenějším sociologům všeobecně známé. Ovšem pro začátečníky mají tyto partie (zejména díl VII.) vysokou praktickou hodnotu jako jakýsi návod pro výzkum.

Grušina kniha je nesporně významným přínosem k danému tématu, který posunul sovětskou teorii veřejného mínění do další etapy. Příští krok bude patrně muset spočívat v tom, aby se více respektoval historický vývoj jevu veřejného mínění a jeho teorie v souvislosti s vývojem celospolečenským. Bude třeba přitom vycházet z měnící se ekonomické struktury společnosti, a to nejen vzhledem k *obecné* charakteristice formací (zejména kapitalistické a socialistické), nýbrž ze změn, které se uskutečňují *v rámci* těchto formací během jejich vývoje. Takovýto přístup teprve umožní vidět výsledky *soudobých* výzkumů v širších souvislostech a ve správných proporcích na pozadí dosavadního vývoje. Takovýto přístup umožní také naplánovat nové empirické výzkumy tak, aby dávaly odpověď na otázku *vývojových tendencí struktury veřejnosti a kvality jejího mínění*. Klady Grušinovy knihy a jiných jeho prací opravňují naději, že tento autor se na tomto výzkumu bude i nadále významně podílet.

Hanuš Steiner